

AZ OLASZ SZOCZIALIZMUS.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

Még nem kovácsolódott össze az olasz egység, midőn 1863-ban *Bakunin* Mihály orosz anarchista száműzött Olaszországba jön és csekély megszakítással a hetvenes évekig marad elébb Flórenczben, utóbb Nápolyban, hol lázas irodalmi és propagatív tevékenységet fejt ki. *Türr* tábornok, ki ez időben személyesen érintkezett vele, beszéli, hogy Bakunint romantikus múltja, megragadó ékesszólása és charmeur-modora miatt Olaszország legelőkelőbb és arisztokratikus hajlandóságú köreiben is szívesen látták. Conspiratori szenvedélye nem volt kirívó a carbonári hazájában, mely a gyűlölt idegen zsarnokok helyébe még nem ültetett volt új urat. Segélyére sietett később a levert Commune menekültjeinek eleven keserősége. Benső viszonyban állt az olasz szabadkőművesekkel és egyénisége, sorsa és geniálitása biztosított neki barátokat ott is, hol agyrémnek tartották zavaros anarchizmusát.¹ Tömeges forradalmi szervezetest teremt, helyi puccsokat rendez és széleskörű levelezést folytat.² Sikerült kiütnie a nyeregből a republikánus ideológot, Giuseppe *Mazzini*, kinek doctrinair demokráciája hevesen ütközött össze nemcsak Bakunin tett-propagandájával, de *Marx* kemény vasdogmaival is. Az időben, midőn Mazzini, páratlan népszerűségének hűvösödő alkonyán, végkép szakít az Internationálevallással és az idegen menekültek közt is úgyszólván elszigetelten marad, Olaszország munkásszervezetei három csoportra oszthatók: mazzinistákra, melyek a három közül mesterök haláláig a legbiztosabb alapokon nyugodtak, garibaldistákra, melyek előbbieknél sok tekintetben radi-

¹ V. ö. Michel Bakounine: Oeuvres. Paris. 1902. Introduction.

² Legjelentékenyebb olasz tanítványai: Cafiero és Malatesta.

kálisabb nézetekkel rokonszenveztek és a bakunista Alleanza fiókjaira. Bakunin eszmemenetének szilárdabb fejlettségéhez ért már ez időben, de természetes talaja mégsem lehetett az összezúzott Olaszországban s a papságtól elvakított tömegek érthető okokból nem voltak fogékonyak a *ni maitre ni dieu*-féle tanítások iránt. Követői közt vannak diákok, újságírók, az élet hajótöröttjei, de a tulajdonképeni munkásosztály képviselőit sohasem találjuk oldala mellett. 1867-ben alakítja meg Bakunin az Internationale első olasz fiókját s a kormány üldözései az egyre szaporodó sectióknak új lendületet adnak az egységes Olaszország születési évében. A mazzinizmus tért vesz, hogy nagy későn jusson reménytelen másodvirágzásra a mai köztársasági pártban. Mazzini így foglalta egybe az ő saját külön szocializmusát: »Nincs szükség a tulajdon eltörlésére, a miért az ma csak *keveseké*, inkább utat-módot kell találni, hogy *sokan* szerezhessék meg azt. Meg kell változtatni adórendszerünket úgy, hogy ne érintse a létminimumot és meghagyja a népnek a gazdasági erőt, mely lépésről-lépésre a tulajdont teremti meg. És hogy ez beteljesüljön, el kell törölni a tulajdon minden politikai előjogát és e helyett *mindenkit* részeltetni a törvényhozás munkájában.«¹ A mai szociál-reformerek, demokraták és radikális-szocialisták gondolatmenete már benne csillog a mazzinizmus e töredékes szózatában és valóban, Mazzininek nehéz időben volt bátorsága — mérsékeltnek maradni, bárha tudta, hogy ennek fejében feláldozza népszerűségét, évtizedes küzdelmeinek egyetlen személyes jutalmát.

A garibaldisták közül sokan nagyrabecsülték Bakunint, a fényes, kalandos csapat a fényes, kalandos bujdosót és elveit a jövő napsütésének nézték. — Az 1872-ben Rimini városában tartott bakunista kongresszus ünnepélyesen kijelenti, hogy megszakít minden összeköttetést a marxista Internationale londoni főtanácsával. Ezzel az olasz szocializmus kiegészíti azt a race és a viszonyok ellentétessége folytán érthető ellenáramlatot, melyet a latinság és szlávtság (Belgium-, Francia-, Spanyol- és Oroszország és nyugati Svájc) szocializmusa keserű heveséggel irányított a »német-zsidó« Internationaleje ellen. — A hetvenes években az olasz sectiók izgatásához társul szegődött a helyenkint rettenetes nyomor, Rómában, Flórenczben, Mantuában ipari, Felső-Lombardiában pedig agrár-sztrájkokat idézett elő,

¹ Tiziano Yeggian: Storia del movimento soc. peontemor. 1902.

a melyek több helyen véres összeütközéseket és tömeges elfogatásokat vontak magok után. Andrea *Costa*, ki a bolognai egyetem classica-filológiai búvárkodásaiból csapott át rajongó bakunistává, már 1879-ben átlátta, hogy az amorphista forradalmi propaganda hiábavaló és lehetetlen, a hol a nép különleges szükségletei és bajai éppen a forradalmárok előtt ismeretlenek s a hol viszont a nép — nem ismervén vagy meg nem értvén az új eszmekört — még nem is támogathatja. 1882-ben a választói jogot széles mederben kiterjesztették s ezzel — minthogy mindaddig, míg e jog valósággal élt és meg nem hamisított, az elégületlenségnek megvolt a maga békés, fegyvertelen útja — a bakuninizmus, mely hirtelen jött, mint a forgósél, ép oly gyorsan el is tűnt. Enrico *Ferri* ama kérdésre, nem tulajdoníthatók-e az olasz anarchisták sűrűn ismétlődő merényletei az egykor olasz földön is annyit ünnepelt orosz forradalmár *hazajáró lelkének*, így felelt; »Bakunin nálunk tökéletesen el van felejtve!«

És az olaszországi tudományos marxizmusnak húsz év óta csüggedetlen úttörője Dr. Anna *Kuliscioff* (Turati képviselő neje) ugyane kérdésre jogos önérzettel válaszolhatta: »Bakunin Mihály nevét Olaszországban elmosta a fejlődő civilizáció«.

Ugyanabban a jelentős évben, midőn a választói jog kiterjesztése által az anarchista-pártnak a kegyelemdőfést megadták, 1882-ben lehelte ki nagy lelkét Caprera csendes szigetén Giuseppe *Garibaldi*. E férfiú közvetett hatása az olasz szocializmus fejlődésére még sokkal jelentősebb, mint a közvetlen. Csak oly tisztelettel emlékezett meg róla a szocialista *Ferri*, mint Kossuthról a szocialista *Lombroso*. »A dicsőség revelációja« — így búcsúzott Garibalditól ama napokban *Carducci* — »mely fényeskedett gyermekkorunknak, ifjúságunk hőskölteménye, férfikorunk eszményi látomása, eltűntek és lezárdtak mindörökre. *Életünk jobbik felének vége van.*«

De ha a küzdelmet egynek vesszük az élet eleveenségével, elmondhatjuk, hogy az olasz nép életének jobbik fele a romantizmus hűlő fénye nyomán csak most kezdődött. A garibaldizmus minden életjogosultságát elvesztette már és hívei mind nagyobb számban menekültek a sülyedő hajóról a reakziós liberalizmus partjaira. Mazzini halála után az ő pártja is elpusztult rövid és vérszegény aggság nyomán. A küzdelem vezetését átveszi a szocializmus, melynek most *korporativista* korszaka kezdődik, hogy utóbb a *marxista* fejezetnek ez is áldó-

zatul essék. Bakunin meghalt és locarnói villájának halottas szobáját a feledség árnyai környékezték. Az új választási törvény felkeltette egy eddig politikailag passzív resistenciában lévő milánói munkáskörben bizottság alkotásának eszméjét, mely tisztán munkásokból összeállítva céljául vallotta az olasz munkáspárt megalapítását. Már 1882 május elején osztoztatják Milano utcáin az új *Partito operaio* kiáltványát, melyben a milánói munkások az »új ígét« (*il nuovo verbo*) hirdetik testvéreiknek. Az új párt milánói osztálya rövidesen kifejti politikai céljait, melyek főpontjai: a sztrájk szabadsága, az általános választói jog minden korlátjának eltörlése, a tanítás szabadsága, a teljes községi önkormányzat, az állandó hadsereg helyettesítése népfelkeléssel, a különböző adónemek pótlása egységes és fokozatos adózással, a vizsgálati fogság s a kivételes közbiztonsági törvények eltörlése és hadüzenet mindenfajta bürokráciának. Munkásszervezeti programmpontjai pedig a következők: helyi ellenállási testületek (*Leghe di resistenza*) szervezése, melyek szövetkeznek egymással, de függetlenek és e szellemben szolgálják a párt első céljét: egységes nemzeti munkás-szövetkezet megteremtését, továbbá cooperatiók alakítása, munkaközvetítés, munkáslakások és a közmunkák megszerzése munkás-szövetkezetek számára. E párt mellett, mely még nem áll marxista alapon s a demokrata Antonio *Maffi*t küldi a parlamentbe, várakozó álláspontján folytatja Romagnában, a Márkákban és Emíliában csendes működését a szocialista forradalom pártja (*partito socialista rivoluzionario*), mely a renegát bakuninista Andrea *Costát* választja képviselőjéül Romagnában; e pártnak politikai programja kiélezettebb, nem tisztán bérmunkások pártja, egyesíteni akar minden szocialistát, osztályharczot hirdet és a munkásokat szakszervezetek szerint akarja csoportosítani. Rövidesen az 1882-iki választások után az előbbi párt egy töredéke (*lega dei figli del lavoro*), mely csupán bérmunkásokat ismert el elvtársnak, kiválik s a következő évben megteremti az olasz *proletariátus* első számottevő orgánumát a *Fascio operaio*-t. Utóbb a Mutuo Soccorso cooperatio szövetségei egyesülnek a Partito operaióval és annak töredékével, hirdetvén, hogy »csak minden mesterség és iparág munkásainak egyesülése képes, az élethez való jog nevében, a munkásosztályt a felszabadulás útjára terelni.« 1885-ben már 30,000 tagja van az új szövetségnek, 1886-iki választási programjában már benne van a törvényes bérminimum és munkaidő-maximum lelkes

sürgetése és bár a párt elbukott, mégis 20,000 szavazattal dicsekedhetett sőt róla Andrea Costa, a ki ugyané választásnál a szocialista-párt egy másik jelöltjével együtt bekerült a parlamentbe (a Part. soc. riv. 50,000 szavazatot kapott) maga is elismeri,¹ hogy első számottevő szervezője volt az olasz proletariátusnak.

Ugyanez évben a mantuai kongresszuson a Part. soc. riv. egyesül a másik árnnyalattal s a romantikus szocializmus régi hősei, Cipriani, Merlino, Malatesta, kik a Part. soc. riv.-ben eredendő anarchista és bakunista rokonszenveket megőrizhették, keserű szívvel vonultak el külföldre az új alakulás elől.

Haladhatott volna minden a békés kerékvágásban, de a garibaldista hagyományok, úgy látszik, sírba szálltak atyámesterükkel s a közellátó kormányzat útját szegi a békés és biztos evolúciónak, vaskézzel nyomván el az olasz munkáspártot, a mely pedig törvényes alapon, törvényes eszközökkel küzdött, mérsékelt és józan volt szóban, tettben és törekvésben. Bebörtönzik a munkáspárt vezéreit, Costát csak képviselői mentelmi joga óvja meg, hiába a közvélemény felzúdulása és Cavalotti és Turati elragadó ékesszólása. Tönkreteszik a párt lapját, a Fascio operaiót, mely annyi józansággal és tartalmas érveléssel működött közre az olasz munkás megérlelésén, az egyesületeket koholt vádak alapján elnyomják és az 1888-iki bolognai kongresszus az olasz munkáspárt utolsó életjele.

III.

Bakunin és a mai olasz szocializmus közt nincs meg az a lánczolatos összefüggés, a mely a német szocializmus és bölcselemi atyái, az angol cooperativizmus és Owen, a francia munkáspártok és Fourier vagy Saint-Simon közt kimutathatók. Visszavezetni reá az olasz szocializmus nem egy feltűnő sajátosságát ép oly szórszálhasogató nagyképűség volna, mint Campanella vagy Buonarrotti eszmemenetét az olasz szocializmus őséneke jelenteni ki. De világos a fejlődés lábnyoma a Partito operaio imént vázolt történetében, a miből láthatjuk, hogy a szocializmus olasz földön is megélte a maga csecsemő-korát. Mesterséges elnyomatása után megvonult, a mennyire ott is utói nem érte az üldözés, a cooperatio mozgalmakban, a Camera és Borsa del lavorokban és a titkos circolokban.

¹ Rivista Ital. del Soc. 1886. nov.

1846-ban Parisban kísérlik meg először munkás-börze alkotását, majd Bécsben 1856-ban s utóbb 1872-ben, tizenhárom évvel később az amerikai Egyesült-Államokban, 1888-ban Belgiumban s. í. t. — Olaszországban 1848-ban alakult meg az első ellenállási liga a turini nyomdászok közt, melyből utóbb a könyvnyomdászok hatalmas nemzeti szövetsége fejlődik. De a camera del lavórok csak 1889 óta szerepelnek az olasz gazdaságtörténelemben, a mikor főként dr. *Gnocchi-Viani* lelkes működése folytán válik a kamarák eszméje népszerűvé a munkások közt.

1893-ban már összegyűl az akkor létezett 12 munkás-kamara kongresszusa és fejlődésük mélyén ott látjuk gyökeret verni az ellenállási ligák és munkás-cooperatio tevékenységét. Itt-ott a katolikusok és konzervatívok is megkísérelték a konkurencziát Borsa del Lavorok és munkástitkárságok (Segretario del Popolo) kitűnő szervezésével. Mindenük volt, pénzük, Maecenasuk, önzetlen vezetőségük és »semleges« alapszabályuk, csak tagjuk nem és, mint a nápolyi »semleges« munkáskamarában tapasztaltam, minden jóakarát és agitáció mellett sem sikerül az osztálytudat os munkásságot az osztályharc alapján szervezett kamarákból áthódítani. Már 1893-ban így számol be az olasz szocializmus a zürichi nemzetközi kongresszuson munkás-kamaráiról: A Borsák, melyeknek mintáját Franciaországból vettük, központosítják és coordinálják az ipari centrumokban a különböző szakegyletek (leghe) működését és nem lehetnek egyenesen politikai jellegűek. De a munkaközvetítést, szakmunkás egyletek megteremtését szolgálván, támogatván a cooperativ termelés kísérleteit és a Probi Viri (munkaadó és munkás közti békéltető bíróság) bizottságainak megalakítását, képviselvén a munkást munkaadójával, nemkülönb a községgel és állammal szemközt s végül egyesítvén a munkásokat egy házban, hol egymás között vannak, hol saját otthonukban találnak oktatást és tanácsot, ha a szükség bekopogtat, — a Borsák fejlesztik bennök egymásraultalságuk és erejük érzetét és e szempontból üdvös munkát végeznek a párt számára is.¹

A munkás-szervezetekbe visszavonult szocializmus 1890-ben lép ki újból a küzdelem porondjára. Hat hóval a Critica Sociale megindulása után tartja első kongresszusát Milanóban

¹ Rapport du Parti des travailleurs Italiens au congrés de Zurich 1893.

az új Partito dei Lavoratori, melynek characteristiconjai, hogy egyesíti az elméletet a gyakorlattal, *politikai* jelleget ad a mozgalomnak, kívánja az osztályharcot, a magántulajdon eltörlését a termelés eszközeiben, az osztályuralom kiküszöbölését és a törvényhozó és végrehajtó hatalmak kisajátítását a monopol alól. A milánói kongresszuson nem kevesebb, mint 150 munkástestület volt képviselve Lombardiából, Emília, Toscana, Liguria és Piemont tartományokból. A pártnak határozottan északolasz jellege van, küzdelmét a tőke és munka nemzetközi harca jellegzi s nem teszi borússá a »Sud« proletárságának sokoldalú, sajátos tragikuma. Egyhangúlag elhatározza a kongresszus független, egységes olasz munkáspárt alakítását, melynek ezélja a tőke egyedúrúsága ellen való harc, eszközei a szolidáris ellenállás, propaganda és cooperatio. A munkásosztály emanczipációja — így vallja az új párt — *csak a collectiv tulajdon* eredménye lehet. Munkásvédő törvények nem remélhetők a szervezett munkásság pressziója nélkül, e szellemben követelik híven az 1889-iki párisi kongresszushoz, a munkásvédelem törvényeit, mint a munkás standard of life-jának emelőjét és mint olyan eszközt, mely hozzásegíti a további osztályharczhoz. A kongresszus bizottságot küld ki teljes program kidolgozására és a következő kongresszusig a végrehajtó teendők intézésére. A sectiók megtartanak bizonyos korlátozott autonómiát, mely azonban már ez első kongresszuson sem mutatkozik olyan szétforgácsoló centrifugális tényezőnek, mint a francia szocializmusban; a sectiók csak a közérdekbe nem vágó esetekben autonómok. A *mai* olasz szocializmusnak a milánói kongresszus első formális zászlóbontása s ennek bizonyosságául a párt megválasztja küldötteit a brüsszeli nemzetközi szocialista kongresszusra, hogy a világ proletárjainak tudatába és küzdelmébe belevigyék az olasz munkás szenvedését és reményét.

A következő évben magánalíráások alapján megalapítják az osztályharcz olasz orgánumát, a Lotta di Classe-t, mely hetenként jelent meg Milanóban, és hű úttörője volt a *Critica Sociale* és Prampolini képviselő *Giustizia*-ja mellett a marxizmusnak, melynek elveit művelt, lelkes ifjak képviselik a parlamentben és azon kívül, mint Berenini, Agnini, Prampolini, fáradhatatlanok a propagandában, őszinték meggyőződésökben. A genuai kongresszus mindjárt első nap viharos jelenetek után végleg elválik minden árnyalatú anarchistáktól s a második napon — valamelyest megfogyva — a collectiv marxista

kongresszus a termelési eszközök (föld, gyárak, bányák, közlekedési eszközök stb.) társadalmivá tételét vallja céljául s ennek kizárólagos eszközeül (függetlenül minden más párttól) 1. a munkások küzdelmét a munkaidő, bérek, gyári rendszabályok stb. dolgában és 2. a közhatalom megszerzését jelöli meg. Az anarchizmust ezzel hivatalosan elintézte az olasz szocializmus. De a valóságban (főleg délen és a kikötő-városokban) még sokáig nem veszett ki és nem egy szocialista csak számító politikai előrelátásból fojtotta vissza az anarchistákkal való atyafiság érzését, Reggio-Emíliában az 1893-iki kongresszuson *De Felice* fájdalmasan emlékezett meg Zürichről (hol néhány nappal azelőtt a nemzetközi kongresszus hasonlóképen elszakadt az anarchistáktól), mert — szerinte — sok közös eszménye van anarchizmusnak és szocializmusnak és csak a módszerben ellentétesek. Itt nem a terrorista anarchizmussal való azonosulást kell érteni, hanem inkább azt a természetes ellenhatást, mely a latin revolutionarizmusban csak oly eleven volt a német doctrinair fatalizmus ellen, mint az angol kooperatív-szocializmusban (Keir Hardie). Ma számbavehető anarchista-párt nincs Olaszországban, egy-két munkás-kamarában többségük van ugyan, de sajtójuk (*Grido della folla*, *Agitazione*) vérszegény, eszmélkedései zavarosak. A pisai, livornói, cataniai, anconai és milánói anarchista-csoportok gondolatmenetében a nyomorúságban degenerált agy rendszertelensége sokszor a kikötői munkás és emigráns kalandvágyával párosul. A konzervatív sajtó egy része az olasz születésű anarchisták gyakori merényletei alkalmából megvádolta a szocialista pártot, hogy izgatásai a tanulatlan tömegben éretlen világfelfogást támasztanak. Nem gondolnám, hogy e vád helyénvaló. A szocialisták tanítanak, nemcsak izgatnak, és miként Luzzatti választói előtt legutóbb megvallotta, az olasz nép gazdasági tanítómesterei és szervezői. Egy új világnézet, egy határaiban meg nem jelölhető forradalmi küzdelem mindig szül félreértéseket, de ki azonosítaná az angol bölcselők eszményeit a francia forradalom tömérdek ocsmányságával? Nincs igaza Nietzschenek, hogy a nagy eszmék nesztelenül lépnek mint a galambok. Túlságosan sokáig tartott a nyomor és sötétség hatalma Olaszország proletariátusa felett előbb az egyedül üdvözítő egyház, utóbb az egységes nemzeti eszme kedvéért. Az olasz merénylő anarchistára csakugyan áll, a mit Lombroso és a szociológiai iskola büntetőjogászai vallanak róla: *non e un delinquente chi vuole*. Elhagyva hazáját,

hol kenyérét nem tudja megkeresni, kivándorol az idegen nagyvárosok hideg milieu-jébe, hol mint munkabérrontót a többi munkások lenézik és gyűlölik, küzködik a szokatlan klímával, nyelvvel, táplálékkal és korán érezi elhagyatottságának súlyát (a merénylők többnyire fiatal korúak). Az olasz terroristák, degenerált emigránsok és minden nemzet szolgáltatói rá példákat, hol az anyagi és szellemi nyomor élénk képzelemben és heves vérmérsékletben talál visszhangot (olasz, spanyol, lengyel, orosz, francia). — A merénylő-sectától eltekintve azonban 1882 (suffr. univ.) és még inkább 1892—1893 óta az olasz anarchizmus beolvadottnak tekinthető a szocialista munkáspártba. Sem Krapotkinnak, sem Tolsztojnak nincs tanítványa Olaszországban. Az olasz fajban, mint Guglielmo Ferrero mondotta, van bizonyos művészi eszménység, de minden más téren reális és szereti nevén nevezni a gyermeket. Buja növényzete, csillogó tengere, napsütötte hegyei élni hívják és megkedveltetik vele az elevenséget, élni akarást és a természet kiélvezését. Mint a hogy Homeros nem tudta volna megérteni Ossiánt »ködös, homályos énekével«, akként fogadja bíráló szemmel az olasz proletár Tolsztoj misticizmusát, aszketikus szomorúságát. A milánói és genuai kongresszusok idején még sűrűn éri gyanú az új pártot, hogy a kormány érdekében alakult a népies pártok (radikálisok és köztársaságiak) megbontására. Romagnában oly éles volt az ellentét szocialisták és köztársaságiak közt, hogy vérontásra került a dolog. Enrico Ferri pisai egyetemi tanár, ki ez évben csatlakozott nyíltan a szocialista párthoz, továbbá Andrea Costa, *De Felice* és társaik a reggio-emíliai kongresszuson (1893) a köztársasági párttal való tényleges szövetkezést javasolják, de Filippo Turati, kinek akkori intranszigienciáját mai ellenesei nem minden gúny nélkül emlegetik, társaival megbuktatta e javaslatot, a párt kimondta, hogy csupán saját erejére óhajt támaszkodni s ettől fogva a *partito socialista italiano* a meg nem alkuvó marxizmus hajlíthatatlan harczosa. A hajlíthatatlanság szellemét leheli az az új hitvallás, melyet a reggio-emíliai kongresszus elfogadott. Nem bíznak a bourgeois reformokban, félnek »az ajándékhozóktól« és semmi esetre sem engedik meg (in nessun caso), hogy a parlamenti szocialista frakció bizalmat szavazzon a minisztériumnak. Vakon hisz ez a *credo* a marxista biblia jövendőmondásainak fatalisztikus pontosságában, bár e babonás hitet, mint Benedetto Croce írja, Olaszországban kezdettől fogva kikezdte a

kételkedés s a mit ma bernsteinizmusnak nevezünk, Olaszországban már jóval Bernstein *előtt* ismeretes volt. Antonio *Labriola* előadásában és könyveiben, Achille *Loria*, Benedetto *Croce*, Saverio *Merlino*, Gerolamo *Gatti*, Guglielmo *Ferrero*, Ettore *Cicotti*, Enrico *Ferri* és mások műveiben egy csomó igazság asszimilálása együtt jár nem egy kételkedéssel. A politikai kínai fal azonban, mint egy ideig világszerte, a szocializmust elidegenítette a szövetkezeti eszmétől és az agrárkérdéstől, melyről (a galicziai kongresszuson) Gumplovitz csak az imént vallotta meg, hogy nem oldható meg minden esetben érvényes program alapján. Az olasz szocializmus arra kárhoztatta magát, hogy a marxista gazdasági fejlődéstörvény hipotézise fejében feláldozza a szövetkezeti mozgalom és az agrárproletariátus szervezését s a kisbirtoknak kooperatív megmentését. Még ez időben nem terelte rá a nemzetközi szocializmust a tapasztalatok vaskeze arra a meggyőződésre, hogy a kisbirtokok és nagybirtokok közötti mennyiség-viszonylatot, egyiknek vagy másiknak kívánatos voltát, egyik vagy másik törvényszerű, végzetes felülkerekedésének kérdését nem lehet elvont elméleti alapokon eldönteni. Alacsony bor-, narancs- és olajárak, vagy a filoxera pusztításai mellett a szicíliai parasztnak, a taktikailag intranzigens irányú *Ferrero* szerint, inkább a nagybani termelés, a nagyüzem kívánatos, ellenben virágzóbb és óhajtandóbb ugyanott a kisüzem, ha a kertészgazdálkodás (főzelék, gyümölcs) termékeit jól lehet termelni és értékesíteni. Nem a marxista evangélium, hanem az adott mezőgazdasági és kereskedelmi viszonyok határolják itt meg az agrárkérdés gyökerét. A reggio-emiliai kongresszuson jelenik meg először tömegesen Szicília proletariátusának sajátos szervezete, a *Fasci dei lavoratori*, melyet a bourgeois-osztályok lelkes renegátjai sok hűséggel és önfeláldozással vezettek át minden nehézségen. Első nagyszerű olaszországi mozgalma ez az agrárproletariátusnak és az olasz szocializmusnak — *Colajanni* és Antonio *Labriola* szerint — első valamire való *tette*, de csak jóval a kongresszus után nyer szigorúbb marxista alapot. A *fasci* gyűléstermeiben még gyakorta lehetett egymás mellett látni Marx, Mazzini, Garibaldi, a király és királyné arcképeit, s helyen kint a falat csak egy feszület díszítette. Utóbb nehéz propaganda nyomán csirádzik a tiszta marxista magvetés, a parasztnak »munkát kérnek és nem alamizsnát« és egy *Circolo della regina Margherita* régi nevének megtartásával teszi magáévá az osztályharcz elveit. Általán fegyelmezettebbek és lelkesebbek

a földművelők »*fasco*«-i, míg a városi szervezetek nem tükröztették még annyi év szocialista hírlapjainak, kongresszusainak, propagandájának erejét és világos vonalait. De éppen agrárjellegűknél fogva figyelemreméltó a *Fasci dei lavoratori* tömeges jelentkezése a reggio-emiliai gyülekezeten. Felvonulásuk Enrico *Ferri* szavaira emlékeztet, a kire úgy hatott az imolai kongresszus agrárvitája, mintha egyszerre a hallgatók döbbenete közben végigzúgott volna a termen az elhagyott, távoli puszták bús sikolya.

Röviddel ezután, 1893—94-ben játszódnak le az anarchista jellegű szicíliai proletár-drámák. A mafia és camorra aláásták Dél-Olaszország erkölceit, a latifundiumok kiéheztették napszamosaik, feleseiket és bérlőiket, az adók súlya még a bérösszegek összeszerzését is képtelenséggé tette, a francia vám-szerződés meghiúsulása (1887) lenyomta mélyen Dél-Olaszország főterményeinek, a déligyümölcsnek, bornak és olajnak árait. Ezzel szemközt a fasci hatalmas fejlődésétől az uralkodó érdekszövetkezet, latifundiumosaik, főbérlők, rendőrség megijednek, előbbieket kizárják a munkából a fasci tagjait, utóbbi mestersegesen fedez fel törvénytelenégeket és minden a béremelésre vonatkozó kérelmet »uno sciopero collá violenza«-nak, erőszakos munkabeszüntetésnek minősít. 1893 januárjában a Palermo közelében fekvő Caltavuturo község lakói ama hiszemben, hogy a községi földek bérbeadása körül szédelgések történtek, kivonultak egy nap és művelni kezdték a földeket. Hazatérve mintegy ezren, útjokat 20 katonából álló csapat vágta el, mely minden provokáció nélkül a tömegre lőtt. Számosan holtan rogytak össze.¹ Soha e kis faluba a szocialista propaganda el nem hatolt és még a fasci intézményét sem ismerték. Giolitti miniszterelnök megígéri a szigorú vizsgálatot, de semmi sem történik, csak elárasztják katonával a szigetet, melynek áldott földjét a caltavuturói nap után száz munkás és egy katona vére áztatta. Giolittit Crispi váltja fel. Elnyomja a fascokat, hat hónapi ostromállapot alá veti Szicíliát, lefoglalja a szövetkezetek vagyont, eltiltja a lapokat, június hóban már több mint 1800 szicíliait—a legkülönbözőbb társadalmi osztályokból — kényszerlakhelyre száműznek és számtalant bebörtönöznek. »Két éven át — mondja *Sergi* tanár — senki sem volt biztos saját házában és saját ágyában«. ² S míg a szicíliai mozgalom-

¹ Colajanni: i. m.

² B. King és Th. Okey i. m.

nak inkább anarchikus, mint szocialista jellege volt, következményeiben, pillanatig, veszélyes a szocializmusra Crispi üldözései következtében, melyek gyökerestül rázták meg az olasz szocializmus fiatal fáját. De (daczolva a kivételes törvényekkel) már 1895 fanuárjában újból kongresszusra jön össze Pármában a Partito socialista italiano és kimondja, hogy minden bajtárs egyénenként tartozik a párt programja és alapszabályai alá. Az igazgatóság áll a nemzeti tanácsból, melybe minden kerület egy képviselőt küld, a parlamenti képviselők csoportjából és a központi irodából, melynek öt tagját a nemzeti kongresszus választja. Minden kerületnek, minden provinciának külön vezérlő-bizottsága van és a kerületi és országos kongresszusok legalább is évente egyszer tartatnak.¹ Az ez évi választásoknál 60,000 szocialista szavazat esik és a pártnak már 12 képviselője van, 1897-ben már 108,000 szavazata és 16 képviselője, 1900-ban 164,000 szavazata és 32 képviselője (1900-ban az összes szavazók száma 1.271,059).² E növekvés nem csekély mértékben köszönhető annak a hatalmas reakciónak, mely Crispi gyűlött zsarnokságával szemközt a radikálisokat, köztársaságiakat és szocialistákat egy táborba szólította.¹ Az 1895-iki kongresszuson elhatározzák, hogy a párt tagjai a pótválasztáson az Estrema Sinistra többi tagjait is támogathatják, ha szocialista jelölt nincs. Bárha a párt dogmatikus elemeiben sok aggály marad ez irányban, a további fejlődés folyamán egyre több és több rés mutatkozik az olasz szocializmus kínai falán. Crispi zordonsága csakúgy összehozza a szélső pártokat, mint Rudini keztyűs kézzel végrehajtott politikai zsarnoksága.

A liberalizmus alkonya idején a régi mazzinizmus ideológjainak s a kommunista kiáltvány dogmatikusainak keserű pillantásai találkoznak. A gyülekezési jog és sajtószabadság sűrű csorbítása nem kevésbé bántotta a szélsőbb elemeket, mint az adó- és birtokpolitika rideg osztályszempontja. Keresztes-hadjárat indul meg a kenyér megadóztatása ellen s ebben a harcban versenyeznek egymással a szélső pártok s a valóban liberális, bár mérsékeltebb elemek. Achille Loria egyetemi előadásában vágja szemébe az uralkodó osztályoknak *Cavour* 40 év előtt mondott szavait: »félétkenyen

¹ Rapport du Parti soc. it. au congrés de Londres 1896.

² Torresini: Riforma Sociale 1900 aug. 15.

³ Az oly korán elhunyt, népszerű radikális vezér: Gavalotti vezet a csatát.

örzöm a tulajdon jogait, de azzal a fentartással, hogy ellene vagyok a gabona-vámoknak. Akarom ugyanis, hogy a tulajdon elve szilárd alapokon nyugodjék, hogy a jog és méltányosság gránitszikláján vesse meg lábát s ne a privilégium és monopol futó fővényén.«¹

És valóban a szocialista-párt nem fogyott meg az üldözések idején sem. Energia és reménység sugárzik haza a félreeső zúgok száműzötteitől, a szétszórt munkás-szervezetek romjaiból, a börtönök mélyéről. 1892—95-ben a sectiók száma 492, beiratkozott és fizető tagjaik: 19,121, — 1897-ben 623 sectióba 27,824 s ma (1902) mindkét szám megkétszereződött.²

A nehéz idők meghozták, a mit a későbbi események keményebbre kovácsoltak: a szélső pártok melegebb közeledését, melynek alapja a reactio ellen való küzdelem volt. Észak-Olaszországban a municzipális választásokban is összefognak s helyenkint a kevésbé művelt munkásosztály azonosítja a szélső pártok elveit.⁸

Az összeműködésnek ezt a taktikáját nem ellenezte a következő évek (1896—97) firenzei és bolognai kongresszus sem. A firenzei kongresszussal elérkezünk az olasz szocializmus fordulópontjához, mert ez a kongresszus mélyed el először az agrárszocializmus problémájába. Két évvel utóbb a milánói események eljuttatják az olasz szocializmust politikai fordulópontjához. De minekelőtte erre rátérnénk, vessünk egy pillantást a lezáródott korszak gazdasági és törvényhozási aspirációinak eredményeire, melyek, úgy tetszik nekünk, nevezetesebbek és maradandóbbak a kongresszusok magukban véve becses határozatainál és a politikai zivataroknál. Értjük különösen a fentebb érintett szakszervezeti intézményeknek, munkáskamaráknak bérharczát és a szociálpolitikai törvényhozást. Mindkettő e korszak végéig igen szegényes s épen a politikai szabadság és a műveltség hiányát sűrűn megsínyli. E kezdetleges eredmények mindazáltal méltóak a figyelemre. A szakszervezeti mozgalom, igaz, Olaszországban magasabb fejlődésképességét csupán a fejlettebb politikai szabadságtól nyerte, nem úgy, mint nem egy helyen északi testvéreinél, hol ez a folyamat megfordított. De az alapok lerakásának nehézségeit szemlélve, épen a negatív

¹A. Loria: *Il dazio sui cereali*. Lezione riassunta. Milano 1892.

²Il Socialismo. I. 14—15. sz.

³Még múlt évben is beszéltem több ravennai és toscanai paraszttal, a ki radikális vagy köztársasági képviselőjéről azt hitte, hogy szocialista.

tanulások érdekesek és abban csúcsosodnak, hogy az intézmények és körülmények országonként eltérően határozzák meg, mi kívánatos és lehetséges a szocializmus érdekében: a politika vagy a szakszervezeti és szövetkezeti organizmus elsőbbsége. Kétségtelen, hogy már a szociálpolitikai törvények hiánya ráutalja a pártot a politikai presszióra. A szakszervezeti és kooperatív mozgalom egyrészt és a politika másrészt kölcsönösen kiegészítik egymást és egymásra visszahatnak.

IV.

Az éhes ember sohasem szabad, az éhes ember sohasem sztrájkol. Erkölcsi önértetet, solidaritást, előrelátást ne várjunk a koldustól. És ne várjunk a vele azonos sorsú olasz proletariátus zömétől sem egészen a legújabb időkig. Még ma is épen Biellában, hol a munkabérek a legmagasabbak, a legerősebb a szocializmus, tanúságul arra, hogy csak az anyagilag erősebb, jobban táplálkozó, biztosítottabb munkás képes a szellemi felszabadulásra és arra, hogy a tömeg-szuggesztió reá eső részét öntudatra és önrendelkezésre váltsa fel. Az orvosok, kik az éhség lélektani hatásait megfigyelték, azt mondják, hogy lassítja, tompítja és elbágyasztja a pszichológiai folyamatokat, akárcsak az iszákosság.

A gyengén organizált sztrájkokat kevés siker követi. Az adatok hiányosak s nem is mindig megbízhatók, 1871-től 1878-ig 496, 1879-től 1898-ig 2224 bejelentett sztrájkról számolnak be a hivatalos adatok¹ és 28 esztendő e munkabeszüntetéseiben mintegy 600 ezer munkás vett részt. A sztrájkoknak közel felében százon aluli számban vettek részt munkások és csak 96-ban ezren felül; több mint fele három napnál rövidebb ideig tartott s csak mintegy negyedfélszáz tíz napnál tovább. A részletesen ismert sztrájkok által elveszett munkanapok hatodfélmillióra tehetők. Körülbelül 48%-uk célja bérjavulás, 7%-é munkaidő-leszállítás, 13%-é ellenállás a munkabérleszállítás és 2%-é a munkaidő-emelés ellen, 30% más okokból fakadt. Eredményét tekintve 24% teljesen, 35% részben kedvező és 41% teljesen kedvezőtlen a munkásokra. A sztrájkok legnagyobb része a szövő, fém, mechanikai és kőműves iparágban folyt le főleg Észak-Olaszországban, minthogy délen gyáripar nincs. *Lock-outs* 1898-ig 96 jelenttetett be. Az agrár-sztrájkok 1884-ben

¹ Ann. Statist. E számba a *lock-outs* nincsenek belefoglalva.

Rovigo tartományban kezdődnek, hol az 1882-iki árvíz következményei közmunkákat tettek szükségessé, melyeknél az alkalmazott munkások sztrájk útján követelnek béremelést. Egy évvel utóbb az agitáció kiterjed Mantua, Milano és Verona, 1886-ban Bologna, a következő években 1889-ig Velence és Lombardia tartományokra. Ezután elalszik az agitáció, a szocializmus behunyja szemét a kisbirtok sebei előtt. Csak 1894-ben tör ki a szicíliai zivatar, az az anarchikus agrárforradalom, mely, mint láttuk, nem tekinthető szervezett szocialista munkás sztrájk-sorozatnak. Az ostromállapot idején a gabellotok széttépték a munkásokra kedvezőbb szerződéseket, mint a melyeket az »erőszak csikart ki tőlük« és a rémuralom nekik ad igazat. A szicíliai párt vagyonosabbjai látták el a sztrájkot, a hol annak szervezett szocialista jellege volt, anyagi erővel. Csekély segítségek érkeztek Németország, Ausztria és Románia szocialistáitól, de a francziák, Labriola tanár szerint, kinek kezén a külföldi segítségek átmentek, távollétökkel tündökölték.¹ Három évvel a szicíliai események után Bolognában és Ferrarában éled az agrár-sztrájk és megismétlődik 1898-ban. A munkások Legha di resistenzákba egyesülnek s bár ezek tisztavirág-életűek, egy-egy sztrájk tartamára ügyesen egyesítették az erőket. Az olasz büntetőtörvénykönyv² 1890-ig büntetett minden munkásmegegyezést, mely arra irányul, hogy ézszerű ok nélkül abbahagyja, megakadályozza vagy megdrágítsa a munkát; a büntetés 3 hóig terjedhető börtön a résztvevőkre és 6 hónaptól kezdődő börtön a kezdeményezőkre. A szakasz intézkedése a mezei munkásokra is kiterjedt. A bíró szabad mérlegelésére bízta a törvény, forgott-e fenn »ézszerű ok« a sztrájkra. Az új büntetőtörvénykönyv³ 20 hónapig terjedhető fogházzal büntet mindenkit, a ki *erőszakkal, vagy fenyegetéssel* idéz elő vagy fentartani segít munkabeszüntetést vagy felfüggesztést; a vezetőket 3 hótól 3 évig terjedhető fogházzal sújtja. A különbség a két felfogás között szembeszökő. Az újabb törvény csak az erőszakot vagy fenyegetést bünteti* s Giolitti belügyminiszter nyugodtan jelenthette ki utóbb a parlamentben,

¹ Colajanni i. m.

² Codice penale p. Regno d'Italia tit. V., cap. II. libr. II. Delle frodi relative al commercio stb.

³ Nuovo cod. pen. p. R. I. t. II., c. VI., l. II. Dei delitti contro la libertà del lavor o.

⁴ E. Masé Dari: Lo sciopero. Torino, 1890.

hogy a bérharcz a munkások eltagadhatatlan joga, melylyel helyzetök javítására törekszenek.

Párhuzamosan a bérharczczal indul meg Olaszországban a *szociális törvényhozás*, mely egészen a legújabb időkig a többi európai országoké mögött messze elmaradt. Kiváló jogászok érdeklődnek ugyan a társadalmi kérdéseknek a jogrendre való hatása iránt és Cimballi, Giantureo és Salvioli arra az eredményre jutnak, hogy a régi *Codice civilét*, mely nem foglalhatott magában keletkezésének idején nem létezett viszonylatokat, a modern gazdasági fejlődés szellemében kell átalakítani.

A *bányamunkások* érdekében Piemont már 1859-ben hoz törvényt, mely a bányák munkaviszonyait a közmunkaügyi miniszternek alárendelt felügyelők ellenőrzésére bízta. E törvényt utóbb rendelet útján egész Olaszországra kiterjesztették és kiegészítő rendeletekkel ismételten megtoldottak.

A régi corporatiókra vezethető vissza a *Probi Viri* intézménye. Ez ősi corporatiók a XIII. századból származnak és alapszabályaik többnyire azonosak. Hasonlók voltak a mi czéhjeinkhez, Olaszország sokáig volt erős várak s a mai keresztény camerák sok tekintetben csak gyenge utánpótlásai e hitbuzgó, keményen szervezett testületeknek, melyek különféle elnevezés alatt hosszú időn át foglalták egybe jámbor egyetértésben Velence, Pádua, Flórencz, Bologna, Eóma és Szicília kézműveseit. Comóban a hetvenes évekig egy különös testület, a *Giuria* egyenlítette ki a selyemgyárosok és munkások különbözeteit. A francia, belga, svájci, német, magyar, norvég, angol és észak-amerikai törvényhozások siettek több-kevesebb szerencsével magukévá tenni a vegyes békéltető-bizottságok eszméjét, mely, *Chevalier* szerint, ama kevesek közé tartozik, melyek becsületére válnak századunknak és e kevesek közt is nevezetes, mert egy lélekkel nyert szentesítést az általános széthúzás és összhangtalanság korában. A Collegii dei probi viri intézménye tíz éves parlamenti huza-vona után 1893-ban lép életbe. A békéltető bizottságok 10—20 tagjának felét a munkások, felét a munkaadók választják, elnökét a király nevezi ki. A mely ügyekben a békéltető bizottságoknak nem sikerül végezniök, továbbá, ha 200 uránál kevesebb összegről van szó, a békéltető bizottság kebelében alakult, legalább öttagú ipari bíróság dönt. Ez az intézmény tízéves fennállása óta még nem igazolta a hozzáfűzött várakozásokat, részben hatáskörének korlátozottsága, részben munkás és munkaadó részvétlensége

folytán. Ítélezései száma elenyésző s a nehezebb viszályok kiegyenlítése rendszerint a munkáskamarákra hárul. Jelentősebb szerep várhat azonban a *probi viri-re*, ha bírói hatáskörét kiterjesztik 1. 200 lírán felüli esetekre is, 2. a mezőgazdasági bérharczokra.¹

A *balesetbiztosítás* az északi törvényhozások nyomán már 1883-ban intézményes megvalósításhoz jut. Ekkor alapítja meg az állam egyetértésben tíz takarékpénztárral és bankkal a »Cassa Nazionale di assicurazione per gl'infortuni degli operai sul lavoro«-t másfélmillió líra tartalékalappal és adómentességgel. De a biztosítás önkényes volt, az intézmény vérszegényen tengődött és mindvégig csak a munkások egy töredékére terjesztette ki áldó hatását. 1898-ban² kötelezővé teszik a biztosítást s bár egyelőre kizárják a mezei munkások zömét, a kis műhelyek alkalmazottait és a tengerészeket,³ Pasquale Villari tanár a közérületet tolmácsolja a szenátusban, mikor kijelenti, hogy e törvény előterjesztése társadalmi követelmény, mely kiválóan nagy áldás nem csupán a munkásokra, hanem a gyárosokra is és sokat fog tenni — közvetve és közvetlenül — a kedélyek lecsillapítására.⁴ Öt napnál tovább tartó munkaképtelenséget vagy halált okozó baleset ellen *köteles* minden munkaadó biztosítani munkásait. A biztosítás történhetik a még 1883-ban alakult nemzeti pénztár vagy bármely más approbált biztosító-társulat útján. Mióta az intézmény kötelező, természetsszerűleg megizmosodott és az olasz munkás egyik nevezetes jóltevője. Halál vagy teljes és végleges munkaképtelenség esetén az évi munkabér ötszörösét és legkevesebb 3000 lírát, teljes, de időleges munkaképtelenségnél a baleset utáni hatodik naptól a napi munkabér felét a munkaképtelenség tartama alatt, végleges, de nem teljes munkaképtelenségnél egy évi munkabérvesztésének ötszörösét, végül az időleges és nem teljes munkaképtelenségnél hetenkint a munkabérvesztés felét kapja a munkás. 1902-ben a biztosított munkások száma 245,717, a befizetett díjak 1.989,696 lírát, a kifizetett kártalanítások 22,689 esetben összesen 1.946,694 lírát, az igazgatási költség 258,000 lírát tesznek s a mérleg veszteség 61,225 lírára

¹A. F. Bona: I *probi viri* nell'industria. Torino—Roma. 1891.

²Legge 17/III. 1898 n. 80, per l'assicurazione obblig. d. operai contro gl'infort. d. lavoro.

³Három évvel utóbb ezekre is kiterjesztik.

⁴P. Villari: Scritti sulla questione sociale in Italia. Firenze, 1902.

rúg. A haláleseteknél kifizetett átlag meghaladja a 3000, időleges és nem teljes munkaképtelenségénél a 20 lírát. Ugyancsak 1898-ban alkotnak törvényt a munkás *öregségének és rokkantságának biztosításáról*.¹ 1855-ben a piemonti képviselőház elfogadott ez irányú törvényt, mely azonban a nemzeti egység csatazajában feledésbe merült. A hetvenes évek derekától kezdve újra meg újra jelentkeznek javaslatok az egységes Olaszország kamarájában, de a parlamenti élet kicsinyes cselszövései, a bank-lovagok vakmerő tömeg-szuggesztiója és a személyes érdekek ügyes leplezése, párosulva az államadósságok fenyegető fellegével, elvonták a közfigyelmet. Végre 1898-ban életbe lép a törvény az öreg és rokkant munkások segélypénztáráról, támogatván azt állami részről a postatakarékpénztár évi jövedelmének felével. E nemzeti pénztár működésében a takarékpénztárak és kölcsönös segélyegyletek csak mint ügynökségek vesznek részt. A biztosítás — ellentétben a balesetbiztosítással — *nem* kötelező. A nyugdíj huszonöt évi minimális biztosítás után férfiaknál 60—65., nőknél 55—60. életévöknél kezdődik. A megteremtése óta lefolyt idő rövidege (a biztosítás nem lévén kötelező) nem döntötte még el, életképes-e mai alakjában a pénztár. 1901 végén mindössze 26,000 tagja van. A szocialisták nagy része melegen ajánlja az elvtársaknak s a megváltoztatott programma minimo már csak módosítást követel. Nagy jótétemény a lakosságra a rendeletekkel bővített *egészségügyi törvény*, az átlagos élettartam az egész országban meghosszabbodott. Az *árvaházakban* évente mintegy 100,000 lelencz talál otthont. Némely *szerezet* is végez nagyarányú áldásos munkát a szegények gyámolításában. De a jótékony intézmények és alapítványok (*opere pie*) nem mindenütt végeznek az alsóbb néposztályokra végeredményben is üdvös munkát. Flórenczben a Pia Casa del lavoro 900 mindkét nemű felnőttnek, gyermeknek és aggnak ad tisztességes ellátást. Műhelyeinek termékei azonban, melyeket az intézet csupán tömérdek deficit árán tud elhelyezni, megnehezítik a flórenczi kisiparosok helyzetét. Az *opere pie* óriási vagyonuk folytán nevezetes tényezői az olasz nemzetgazdaságnak. Vagyonuk megközelíti a két milliárdot s ennek több mint $\frac{1}{2}$ -a földbirtok: maradi, extensiv gazdálkodás folyik rajta, gyümölcsöző befektetésnél a pillanatnyi hasznot többre tartják.

¹ Legge 17/VII. 1898. n. 350. s. 1. Gassa Naz. di previdenza per la vecchiaia e per la invalidità degli operai.

— De még a legáldásosabb jótékonyságnak is alig trán látszatja Nápoly szegény-negyedeiben vagy a Basilicata törpe-birtokain. Még észak nagyvárosaiban is csak elenyésző művének nyoma.

— A gyermekek munkájának szabályozásáról alább lesz szó. Itt legyen elég a teljesség kedvéért, hogy 1886-ban törvényesen rendezik e kérdést, de elnézően és hiányos eredménnyel.

Egészen véve, a tudomány tárgyilagos megfigyelései alapján, az olasz munkás helyzete e korszak végén rettenetesnek mondható. 1881—1884-ig Caltanissetta tartományban 3672 hadköteles kénbányász jelentkezett sorozásra s közülök mindössze 203-at találtak alkalmasnak. Pagliani tanár turini megfigyelési és antropometrikus mérései oda konkludálnak, hogy a szegénysorsú gyermekek átlagsúlya csekélyebb a gazdagénál s hogy a jómódban nevelkedett 14 éves gyermek testhossza azonos a 17 éves proletárgyermek magasságával. A munkabérek alacsonyak, a lakások »abesszíniai« színvonalon állanak, a táplálkozás nem elégséges, hogy a baromi munkában elcsigázott szervezetet talpra segítse. Nem törődik a törvényhozás munkabérrel, munkaidővel. Dolgozik az olasz proletár egész héten át vasárnap nélkül, pihenés nélkül. Felesleg-pénze nem maradt, de az előrelátásnak is híjján volt, hogy betegségére vagy öregkorára biztosíthassa magát s ha negyven évig dolgozott, félrelökték, mint a kifacsart citromot. A szorosabb értelemben vett munkásvédelem egyetlen komoly vívmánya a kötelező balesetbiztosítás.

V.

A szicíliai események terhe alatt nyomasztó csend nehezedett a szerencsétlen országra. *Crispi*, hogy elterelje a közfigyelmet a szicíliai és carrarai drámáktól, háborúba kezdett Menelikkal. A nemzeti gyász, mely az aduai katasztrófát követte, Crispi is lesodorta kormányelnöki székéről, hogy oda soha többé vissza ne bocsássa. *Rudini* békét köt Abessziniával és gazdasági békét Franciaországgal. A hírhedt *domicilio coatto*-k ismét elnéptelenednek, a nyugalom látszólag helyreáll. De Rudini gyenge volt szabadelvűségében s mint egyik híve mondotta, mindent képes feláldozni a nemzeti egység, az egységes olasz állameszme kedvéért. Az agráristákat tekintvén ez állameszme legbiztosabb támaszainak, felemeli a gabonavámot és így meg-

drágítja az olasz proletár kenyereit. Csakhamar kitűnik, hogy keztyűs kézzel *Crispi* reakciójának hű folytatója. A szocialista képviselőket titkos rendőri felügyelet alá helyezi, üldözi a munkáshymnus éneklőit, a sztrájkok támogatóit, feloszlatja a szocialista irányzatú községtanácsokat és Camera del Lavoroakat. 1897-ben a spanyol-amerikai háború által a kenyér kilójának ára 35 centesiméről hirtelen 60-ra szökken fel, a Mezzogiornon az éhínség vérontásokra vezet s a következő és első negyedévben Apulia és Szicília éhezői megtámadják a városi hatóságokat s a gabonakereskedőket. A kormány katonaságot küld a fenyegetett vidékekre, időlegesen $\frac{1}{3}$ -dal leszállítja a gabona fogyasztási adóját s helyenkint délen félelemből felhagynak a községi fogyasztási adó végrehajtásával. Ekkor a forradalom egyszerre északon üti fel fejét, Milano, a gazdag ipari város válik középontjává. Amit Milánó ma gondol, holnap Olaszország gondolja« s valóban ez a hatalmas fejlődésnek indult centrum ma is gyújtópontja az olasz szocializmusnak. Közel lévén a svájci határhoz s a kivándorlók és ismét visszatérők északi hazáihoz, sok benne a gyanús, kétes, elégedetlen elem (*teppisti*), sok az élénk képzelő, szélsőségekre hajló munkásnő s a vidékről beözönlött analfabéta munkások csak annyit értettek meg a szocialista prapagandából, hogy a munkaadók elnyomók s hogy az osztozkodás napja közeleg. A fel világosodott szocialisták, kik sohasem az utcával harcolnak, nem vettek részt a milánói zavargásokban s még a józanabb konzervatívok is (Viliari) felmentik a pártot a felelősség alól. Igaz, hogy két évvel előbb Turati egy provisorikus köztársasági kormánynak Milanóban való felállítását nem zárta ki a lehetőségek sorából, de bizonyos, hogy a köztársaságiak, radikálisok és klerikálisok nem kevésbé keserű hangon szólottak. Nem is a milánói forradalom (*fatti di maggio*) maga, a mely a szocialista-párt új politikai korszakát bevezette, hanem inkább annak következményei. Három nap alatt a gyöngén összetákoltt barrikádok mentén kilenczven ember feküdt holtan, több száz sebesülten, köztük gyermekek és aggok. A kormányt és az uralkodó osztályokat rettegés szállta meg, ostromállapotot hirdetnek Milanóban, Flórenczben és Nápolyban, feloszlatnak úgyszólván minden munkáskamarát s tömérdek Casse rurali-t és Societa cooperative-t, vagyonukat lefoglalják. A kormány elkobozza a vasúti munkások egy alapját, mely arra volt szánva, hogy a vasúttársaságok részvényeiből a munkások számára vásároljon, a bolognai egyetem egy tanárát felfüggesztik, mert aláírt

a sztrájkolók javára, több szocialista tanítót elcsapnak és 4 hónapra betiltják a radikális demokrácia milánói orgánumát, a *Secolo*-t, pedig ez békés szellemben írt. Tömérdek katolikus és radikális újságíró és politikust bebörtönöznek, a milánói haditörvényszék (elnöke Bava Beccaris) Turati képviselőt 12 évi, nejét Kuliscioff Anna dr.-t 2 évi börtönre ítéli és fogházzal sújtják Cesare Lombroso fényes-tollú leányát. 360 ezer aláírás kéri az amnesztiát, Turatit politikai jogainak elvesztése daczára ismét hatalmas többséggel küldi Milánó a parlamentbe, Edmondo De Amicist Turin választja képviselőjéül s a következő év municzipális választásain az egyesült szélső pártok (Estrema Sinistra) névsora győz Milánó, Párma, Pavia, Piacenza és részben Turin városában.¹ Az elítéltek nagy része kegyelmet kap és Rudini keserű szívvel távozik helyéről, melyet *Pelloux* tábornok foglal el.

Az olasz gyülekezési jogot leginkább a szokásjog védte eddig, bár a büntetőtörvénykönyv ama szakasza, mely bünteti a közbiztonságra veszedelmes osztály elleni izgatást, folyton Damokles-kardja volt a szocialisták feje felett. Ekkor — ámbár a közrend már jórészt helyreállott, — terjeszti elő *Pelloux* világszerte hírhedt javaslatát, mely a rendőrségnek megadja a jogot, hogy nyilvános helyiségekben vagy köztereken a gyűléseket betilthassa és a mely megengedi a kormánynak, hogy feloszlassa mindazon egyesületeket, melyek a közrend vagy az alkotmány tetteles felforgatására irányulnak. Tág értelmezés mellett ez a javaslat, ha törvényerőre kap, megölte volna az olasz szocialista-párt minden alkotását és az olasz szabadságérzethez képest hallatlan hatalmat ruházott kormányra és rendőrségre a nekik bármely okból kellemetlen mozgalmakkal szemközt. Az olasz közvélemény viharos felzúdulása mutatta, mily eleven a veszedelem tudata az olasz nép felvilágosodott részében a rendőrségi hatalom mesterséges megnövesztésével szemben. Az északi városok régi önérzete, ősi függetlenségük hazajáró lelke ébredezett és az öntudatos munkásság és a radikális polgárság kezét nyújtott azoknak a férfiaknak, a kiből a garibaldista és cavourista hagyományok még nem veszték ki egészen. Az olasz liberalizmus e napokban kiállta a tűzpróbát, kijelentvén, hogy a szabadelvűség legelemibb törvényével össze nem egyeztethető *a rendőrség, mint nagy-*

¹ B. King és Th. Okey i. m.

hatalom, a rendőrség, mint jogforrás. Megkezdődik a javaslattal szemben a parlamenti obstrukció, a melynek ellenében Pelloux kijelenti június 22-én, hogy ha a kérdéses javaslatból egy hónapon belül törvény nem lesz, királyi decretum útján fogja életbeléptetni és csak később, meg nem határozott időben terjeszti megerősítés végett a parlament elé (innen: *decreto-legge*). A parlamentet elnapolják s a decreto legge július 22-én életbelép. A következő évben azonban a római semmitűszék jogérvényesen kimondja egy adott esetben, hogy a decreto-legge törvényjavaslat és törvényes erejét csak parlamenti határozatból merítheti. A Pelloux-kormány ismét a képviselőház elé terjeszti javaslatát, de vesztére, mert az obstrukcióban most nem csupán a szélsőbal és a mérsékelt ellenzék (Zanardelli, Giolitti) vesznek részt, hanem a kormánypártból kivált Budini-töredék is. Ferri és Pantano remek rögtönzéseit, Turati magvas tiltakozásait a modern Olaszország lelkes rokonszenve fogadja. A többség szigorítani akarja a házszabályt és cloturet helyez szembe az agyonbeszéléssel. Sikerül is keresztülhajtani javaslatait s az egyesült ellenzék füttyszó és keserű kifakadások közt távozik, utóbb felzúg az emelvényen Garibaldi himnusza és az elnököt lekergetik emelvényéről. Sonnino tanácsára, ki azt reméli, hogy a szélsőbal elpusztul az új választásokon, feloszlatják a kamarát. A szocialisták kezét fognak a szélső pártokkal és az Estrema Sinistra harminczczal több mandátumhoz jut, mint annakelőtte. A radikálisoktól továbbra is elkülöníti a szocialista pártot a kollektivismus, mint végezel, melyről a radikális párt vezére, *Sacchi* azt mondotta, hogy nem egyéb, mint a másvilági boldogságnak, a paradicsomi üdvözülésnek új ígéretése. A köztársasági párttól ez alapvető különbségen felül még e pártnak tisztán ideologikus, egyoldalúságában rég meghaladott történelemfelfogása is elválasztja. Marx és Mazzini bajosan járhatnak egyazon úton. De vannak pontok, melyeken e különbségek háttérbe szorulnak s a taktikai czélszerűség közös működésre készíti az egymástól gyökeresen elváló felfogásokat. Ezenfelül ne feledjük, hogy a pártok egyénekből állanak s az elv azonossága nem képes mindig eltakarni az eltérő milieuk, vérmérsékletek, személyes érdekek és tudományos meggyőződések el elhajló eredőjét. Minden pártnak van jobb- és bal-szánya, a centrifugális erő egyikből sem hiányzik. Innen van, hogy a köztársasági és radikális pártoknak vannak elemei, melyek szinte szomszédosak a szocialista-párt megfelelő elemeivel.

Közvetlenül mégis a reakció hozta össze a szocializmust a többi népies párttal (*partiti popolari*). Kárát ennek csak a reakció látta. Az olasz szocializmus *egyik* fordulópontja a szélső pártokkal és a mérsékelt ellenzékkel való fegyverbarátság. Az exkluzivitás megszűnt a politikai ellenzék irányában. A *második* fordulópont ugyanez exkluzivitás megtörése a kisbirtokossal és általán az agrárproblémával szemben.

(Befejezése a jövő számban.)

Ifj. Leopold Lajos.